

Monika Kaczor

Uniwersytet Zielonogórski

AKSJOLOGICZNO-PRAGMATYCZNY OBRAZ SUMIENIA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE

Abstract: **Axiological and pragmatic view of conscience in contemporary Polish.** Conscience is an element of the linguistic portrayal of the human person. The manner in which conscience is conceptualized in a language certifies that it is an intellectual judgment, moral imperative, moral reflection, a force to do good and a force restraining from evil. Specific linguistic connections certify what is meant by conscience in contemporary Polish. The contexts of occurrence of conscience allow for distinguishing two orientations, which are not only characteristic of Christian thought. They are: axiological orientation and pragmatic orientation. The first can be found in texts of a legislative nature, the second – points to the sociological and psychological motivations for using the concept in a specific context. This allows for a reconstruction of the image of conscience on the basis of specific mental operations that affect the formation of specific language constructs.

Sumienie jest elementem językowego obrazu człowieka. Sposób konceptualizowania sumienia w języku poświadcza, że jest ono sądem intelektualnym, imperatywem moralnym, refleksją moralną, siłą nakazującą czynić dobro i siłą powstrzymującą przed złem. Określone połączenia językowe poświadczają to, jak rozumiane jest sumienie przez mówiących współczesną polszczyzną. Konteksty występowania sumienia pozwalają na wyróżnienie dwóch orientacji, które są charakterystyczne nie tylko dla myśli chrześcijańskiej. Są to: orientacja aksjologiczna i orientacja pragmatyczna. Pierwsza znajduje realizację w tekstach o charakterze normatywnym, druga – wskazuje na socjologiczne i psychologiczne motywacje użycia pojęcia w określonym kontekście. Pozwala zrekonstruować obraz sumienia na podstawie określonych operacji mentalnych, które wpływają na powstawanie swoistych konstrukcji językowych.

Keywords: ethics, collocations, conceptualized, morality, lexical semantics
etyka, kolokacje, konceptualizowanie, moralność, semantyka leksykalna

Obraz sumienia w języku budują z jednej strony wartości symboliczne i aksjologiczne, z drugiej – wartości utylitarne, które w szczególny sposób kształtują myślenie o sumieniu. We współczesnej polszczyźnie można zauważyć związek między myśleniem o sumieniu a działaniem. Nie bez znaczenia jest także, w jaki sposób używanie języka, którym się mówi o sumieniu, wpływa na jakość myślenia i mówienia o nim. Językowy sposób konceptualizowania¹ sumienia w języku powoduje, że opisywanej i interpretowanej rzeczywistości pozajęzykowej zostaje nadany inny (specyficzny?) ogład. Z zastosowanych we współczesnych tekstach form językowych odnoszących się do sumienia można odczytać, jaką rolę przypisuje się sumieniu w kształtowaniu poznawczego i społecznego aspektu rzeczywistości. Sumienie jest parametrem komunikowania sądów i przekonań, ponieważ wchodzi w interakcje w wielu sytuacjach i wydarzeniach społecznych.

Ponieważ pojęcie sumienia jest pewnego rodzaju zwierciadłem mówienia i myślenia o rzeczywistości, problem zawarty w tytule artykułu zostanie omówiony ze względu na dwie splatające się w tym pojęciu orientacje. Pierwsza – aksjologiczna (moralna), uwzględniająca „silne przywiązanie do specyficznego zestawu wartości”² i niezbędną dla pragmatycznego ujęcia sumienia. W orientacji pragmatycznej zwraca uwagę nastawienia na „realizację celów-interesów” i efektywność „środków prowadzących do założonego celu”³.

1. ORIENTACJA AKSJOLOGICZNA

Szczególne uzasadnienie orientacji aksjologicznej (moralnej) pojęcia sumienia znajduje się w tekstach o charakterze normatywnym, dlatego aspekt ten zostanie omówiony ze szczególnym uwzględnieniem treści definicji leksykograficznych. By jednak nie przytaczać definicji słownikowych sumienia, poniższe rozważania będą miały charakter opisowo-syntetyczny. Nie ma potrzeby bezpośredniego odwoływania się do definicji wspomnianego pojęcia, ponieważ o pewnych jego aspektach będzie mowa nieco dalej.

2. KATEGORIA MORALNOŚCI

Leksykograficzny obraz pojęcia sumienia⁴ jest zorganizowany wokół kategorii moralności. Perspektywa ujmowania w nich rzeczywistości, która ściśle wiąże się z moralnością, pozwala podzielić je na: normatywne, socjologiczne, psychologiczne. Można

¹ Na temat konceptualizacji sumienia piszą: A. Bednarek, *O sumieniu – rozważania semantyczne*, „Polonica” VIII (1983), s. 99–116; R. Grzegorzczak, *Obraz sumienia w języku polskim na tle porównawczym*, [w:] *Świat widziany przez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa 2012, s. 66–75; A. Pajdzińska, *Co oko ciała, to sumienie duszy*, „Prace Filologiczne” t. 46 (2001), s. 463–470.

² M. Ziółkowski, *Pragmatyzacja świadomości społeczeństwa polskiego*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 4 (1994), s. 11.

³ Tamże.

⁴ W pracy wykorzystuję definicje z następujących opracowań: *Mała encyklopedia filozofii: pojęcia, problemy, kierunki, szkoły*, red. J. Dębowski i in., Bydgoszcz 1996; *Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynek, Bydgoszcz 1994; *Słownik katolickiej nauki społecznej*, <http://www.kns.gower.pl/sloownik/wstep.htm> (30.04.2013); *Słownik psychologii*, red. I. Kurcz, K. Skarzyńska, Warszawa 2005; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.

zaryzykować stwierdzenie, że te immanentne wyróżniki, za pomocą których formułuje się reguły dotyczące istnienia i funkcjonowania pojęć etyczno-społecznych, nie tylko kształtują, ale także konstytuują ich sens i znaczenie. Mają one określony system aksjologiczny, który sprawia, że widoczny jest w nich czynnik współzależności.

Przeglądając słownikowe definicje sumienia, można zauważyć, że jego dominantę konstytutywną stanowi kategoria moralności. *Definiendum*, a więc pojęcie etyczno-społeczne, jest określane przez *definiens*, czyli wyrażenie definiujące, za pomocą którego przekazywana jest informacja o znaczeniu wyrażenia definiowanego. W zawartości treściowej wyrażenia definiującego daje się zauważyć przejrzysta dychotomia: to, co jest dobre – to, co jest złe. W związku z tym widać niejako splatanie się w leksykalno-pragmatycznej treści pojęcia sumienia wyznaczników, które odnoszą się do „ludzkich dzieł i zachowań postrzeganych w perspektywie dobra i zła”⁵.

W trybie normatywnym, który można uznać za jeden z najważniejszy wyznaczników opisywania pojęcia sumienia, mówi się o dopuszczalnych lub niedopuszczalnych przejawach zachowania się jednostki lub społeczności. Wskazuje się na normy, reguły, zasady, jakie powinny być respektowane, a które wynikają z konieczności i potrzeby zachowania ładu społecznego, a więc uniwersalnego porządku normatywnego. Ich istotą jest wytyczanie sposobów zachowania się człowieka. Na gruncie języka mają one formę charakterystyczną dla wypowiedzi dyrektywnych (normatywnych).

W wyrażonych eksplicytnie słownikowych zasadach, trybach, prawidłach i normach postępowania, postawach funkcjonowania można zauważyć „retorykę moralnej słuszności”⁶. Jej przejawem są sformułowania ustalające normę określonego zachowania, stanu rzeczy, odwołujące się i stosujące się do ustalonych normą reguł.

Jak już wcześniej zostało wspomniane, pojęcie sumienia ma charakter normotwórczy. Nietrudno więc jest zauważyć, że formułuje ono normy generalne i szczegółowe⁷. Z pewną ostrożnością można uznać, że niektóre z nich wskazują na idealną powinność wymaganą od jednostki czy społeczeństwa, a także na umiejętność rozróżniania między czynami moralnie aprobowanymi i nagannymi, a także na postępowanie wynikające z właściwego rozeznania wspomnianych zachowań.

W definicjach słownikowych sumienia występują określone struktury, wskazujące na regulację stosunków między jednostką a jednostką, jednostką a grupami społecznymi. Widoczna jest w nich pewna forma kontroli w postaci konsekwencji, zaleceń i nakazów.

Definicje sumienia zawierają konkretny system (hierarchię wartości) jako parametr ocen określonych zjawisk o charakterze ogólnoludzkim, uniwersalnym, powszechnym. Są podstawą do formowania się normatywnych zaleceń: kształtowania pewnych stałych predyspozycji i postaw, uznanych za cenne i pożądane w podstawowych relacjach międzyludzkich. Z tego względu podaje się szczegółowe cechy sumienia i konsekwencje (skutki) ich realizacji.

Na moralny wymiar pojęcia sumienia ma wpływ dynamiczny układ powiązań między wartościami, normami i wzorami postępowania a sposobem ich realizacji. Widoczny jest w nich wartościujący sposób podejścia do moralności: coś jest dobre, moralne, słuszne.

⁵ Z. Stawrowski, *Niemoralna demokracja*, Kraków 2008, s. 3.

⁶ *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Kraków 1997, s. 31.

⁷ A. Brożek, B. Brożek, J. Stelmach, *Fenomen normatywności*, Warszawa 2013.

Wskazuje się w nich na trwałość konstytutywnych elementów i ich obowiązkowość w strukturze pojęć. W perspektywie językowo-wartościującej zawierają się argumenty, najczęściej o charakterze egzystencjalnym, uzasadniające w sposób wyznaczony przez normy, reguły i zasady moralne na płaszczyźnie normatywnej, socjologicznej i psychologicznej respektowanie i realizowanie określonych wartości (poznawczych, obyczajowych, witalnych). Realizacja wyznaczonych norm umożliwi osiągnięcie określonych wartości, czyniąc niejako zadość określonej moralności. Brak ich realizacji jest naganny z punktu widzenia określonego systemu moralnego.

W strukturze znaczeniowej pojęcia *sumienie* moralność przedstawia się jako zachowanie będące przejawem zasad moralnych, ocenianych z punktu widzenia dobra lub zła, słuszności lub niesłuszności. Nacisk położony jest na konkretne zachowanie, na określone właściwości postępowania czy postawy, które są uznawane za dobre i właściwe lub też nie. Tym samym zwraca się uwagę na pobudzenie do określanych postaw i działań ze względu na konsekwencje dla dobra jednostki czy społeczności.

3. *SUMMUM BONUM*

W etyce normatywnej istnieją pojęcia, które przynależą do tych oznaczających najwyższą wartość, osobistą doskonałość lub cel ludzkich dążeń. W badaniach językoznawczych określa się je jako: pojęcia flagowe⁸, wyrazy ważne⁹, słowa sztandarowe¹⁰, symbole kolektywne¹¹. Ze względu na treści, które konotują, mogą być wartościami lub antywartościami. Mówi się o nich jako o mirandach, czyli pojęciach pozytywnych, kondemnandach, gdy odnoszą się do treści niepożądanych, które należy potępić.

Jak wynika z definicji słownikowych, sumienie odnosi się do wielu sfer życia. Konotuje treści najlepsze, najpiękniejsze, najwartościowsze¹². Nadaje sens ludzkim poczynaniom, dążeniom postawom, ponieważ wskazuje na to, co cenne, godne pożądania i wyboru. Z tym wiąże się autoteliczność sumienia, które stanowi zasadniczy probierz (obok innych, np. sprawiedliwości, dobra) działania człowieka i społeczeństwa. „Jest ono rozumiane jako świadomość¹³ dobra lub zła we własnych czynach i postawach wobec innych, siebie samego (i Boga)”.

4. ORIENTACJA PRAGMATYCZNA

Użyciem języka w określonym kontekście zajmuje się socjolingwistyka i psycholingwistyka. We współczesnej polszczyźnie pojęcie sumienia występuje w wielu aspektach

⁸ W. Pisarek, *Inauguracja Okrągłego Stołu jako akt medialnej komunikacji politycznej*, „Zeszyty Prasoznawcze” nr 4 (1989), s. 29–48.

⁹ W. Pisarek, *Słownik wyrazów ważnych na tle innych słowników*, „Zeszyty Prasoznawcze” nr 4 (1989), s. 143–152.

¹⁰ W. Pisarek, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków 2002.

¹¹ M. Fleischer, *System polskich symboli kolektywnych. Wyniki badań empirycznych*, Wrocław 1996.

¹² W. Pisarek, *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków 2002, s. 23.

¹³ J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 165.

użycia, które wskazują na różne jego rozumienie, społeczne i psychologiczne motywacje oraz uwarunkowania jego zastosowania w określonym kontekście.

Dla orientacji pragmatycznej istotne jest także ujęcie sumienia na płaszczyźnie religijnej (teologicznej). W KKK znajduje się następujący fragment, zwracający uwagę na konieczność rozpoznawania wartości i norm zachowań oraz na potrzebę dokonywania właściwych wyborów: „Sumienie moralne obecne we wnętrzu osoby nakazuje jej w odpowiedniej chwili pełnić dobro, a unikać zła. Osądza ono również konkretne wybory, aprobując te, które są dobre, i potępiając te, które są złe. Świadczy ono o autorytecie prawdy, odnoszącej się do najwyższego Dobra, do którego osoba ludzka czuje się przyciągana i którego nakazy przyjmuje. Człowiek roztropny, słuchając sumienia moralnego, może usłyszeć Boga, który mówi”¹⁴.

W związku z tym, co napisano powyżej, w niniejszym artykule orientacja pragmatyczna skierowana będzie głównie na wyeksponowanie tych tekstowych środków wartościujących oraz połączeń wyrazowych, które w kontekście aksjologicznym poświadczają określone postawy, działania człowieka, a więc zarysowują pewne fragmenty świata realnego, ukonkretniające pojęcie sumienia w określonym pejzażu wartości.

Podstawę materiałową opracowania stanowią teksty pochodzące z Korpusu Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN oraz Narodowego Korpusu Języka Polskiego. Zwierają one autentyczny materiał językowy, na podstawie którego można dokonać opisu wyrazów i konstrukcji językowych. Z tych tekstów wyekscerpowano pewne powtarzające się zbitki wyrazowe z pojęciem sumienia, które realizują różne funkcje pragmatyczne. Mają one charakter skupień nierozzerwalnych¹⁵ i występują w formie repetycyjnych połączeń wyrazowych (kolokacji), które są nośnikami znaczących treści dla całości przekazu.

5. KOLOKACJE RZECZOWNIKOWE

W zgromadzonym materiale zbadanie kolokacji pozwoliło na dokonanie pewnych rozróżnień, istotnych dla aksjologicznie-pragmatycznego obrazu analizowanego pojęcia. W obu korpusach odnotowano następujące określenia rzeczownikowe sumienia: człowiek sumienia, czystość sumienia, głos sumienia, krzyk sumienia, sumienie pana, sumienie pani, poczucie sumienia, problem sumienia, rachunek sumienia, sumienie dziecka, sumienie lekarza, sumienie narodu, sumienie świata, teatr sumienia, więzienie sumienia, wyciszenie sumienia, wyrzuty sumienia, zagłuszanie sumienia, zgrzyzota sumienia.

Na obraz sumienia w języku znaczący wpływ ma myśl chrześcijańska, wedle której sumienie jest „wewnętrzny imperatywem czynienia dobra, a unikania zła, któremu towarzyszy refleksja moralna”. W tekstach z zakresu teologii duchowość pojawia się typowe określenie – „głos Boga w człowieku”. Eksponuje się nakaz czynienia dobra, które jest potwierdzeniem obecności Boga w człowieku i w świecie¹⁶.

¹⁴ *Katechizm Kościoła katolickiego* [dalej: KKK], 1777.

¹⁵ Z. Klemensiewicz, *Skupienia, czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, Kraków 1948, s. 81–105.

¹⁶ Por. R. Grzegorzczkova, *Obraz sumienia w języku polskim na tle porównawczym*, [w:] *Świat widziany przez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa 2012, s. 75.

We współczesnym językowym obrazie sumienia dominuje sfera moralności, ujmowana psychologicznie jako proces poznawczy polegający na postrzeganiu, uświadamianiu pewnych właściwości, zachowań, stanów, zachodzących w skutek określonych bodźców. Stąd specyficzną cechą sumienia jest głos, będący właściwością wnętrza człowieka, oceniającą niejako pod wpływem dźwięków stan postępowania. Ta weryfikacja może przyjmować postać donośnego mówienia, głośniego wołania. Jest zatem cechą przynależną do psychiki człowieka, przyjmującą określone stany, nieartykułowane wprost, ale pojawiające się pod wpływem bólu, strachu, silnych emocji (krzyk sumienia). Uaktywnia się pod wpływem zasad moralnych, wewnętrznych nakazów wynikających z czyjegoś zachowania (głos sumienia), zatem jest zdolnością odróżniania dobra od zła. Do percepcji dźwiękowej odsyła także określenie „wyciszenie sumienia”. Wskazuje na stan wewnętrznego uspokojenia, zamyślenia, pełnego spokoju, opanowania, łagodności i nieagresywności.

Z kolei określeniem polaryzacji stanów wewnętrznych, wynikającej z czynienia niesłyszalnym lub mniej słyszalnym wewnętrznym głośno brzmiących głosów, jest „zagłuszenie sumienia”. Konotuje ono także skojarzenia z tłumieniem wewnętrznych poruszeń, zajmowaniem się czymś intensywniejszym, by sumienie stało się niewyczuwalne lub mniej wyczuwalne.

Do percepcji wzrokowej odsyła określenie „czystość sumienia”. Pożądane jest zatem sumienie wolne od zanieczyszczeń, niezabrudzone, niezamglone, przejrzyste, przezroczyste, niczym nieobciążone, nieskompromitowane, wolne od zniekształceń, wyraziste, szlachetne, prawe.

Z percepcją wzrokową i słuchową wiąże się określenie stanu wewnętrznego świadomości, uczucia i wrażenia wynikającego z oceny i wartości pewnych sytuacji i wydarzeń (poczucie sumienia). Może on przyjmować postać silnego i gwałtownego wewnętrznego zmartwienia, pewnego rodzaju troski i strapienia, żalu, wewnętrznej karcącej uwagi czy też pretensji (wyrzuty sumienia, zgryzoty sumienia). Dlatego niezbędne jest zreflektowanie się, a więc przypomnienie sobie w zamierzeniach i skutkach zachowań i postaw ze względu na uznane normy i zasady (rachunek sumienia).

O sumieniu mówi się, że jest pewnego rodzaju parametrem, „sądem rozumu, przez który osoba ludzka rozpoznaje jakość moralną konkretnego czynu, który zamierza wykonać, którego właśnie dokonuje lub którego dokonała” (KKK 1778). Stąd uzasadnione jest funkcjonowanie takich wyrażań, jak: człowiek sumienia, pana sumienie, pani sumienie, sumienie dziecka, sumienie lekarza, sumienie narodu, sumienie świata, więzień sumienia. Z kontekstów użycia wynika, że są one charakterystyczne dla pewnych odmian dyskursów, zwłaszcza tych, w których mają miejsce dyskusje o moralności i pojawiają się propozycje rekonstrukcji znaczenia sumienia¹⁷. Wówczas staje się ono spektaklem, areną, a więc uzasadnione wydaje się funkcjonowanie określenia „teatr sumienia”. W takich kontekstach sumienie staje się skarbem, pewnego rodzaju powinnością i potrzebą człowieka, warunkiem stanowiącym jego człowieczeństwo, a także umiejętnością kierowania się wartościami i źródłem zasad i norm.

Mówienie o sumieniu w znaczących wydarzeniach i przełomowych momentach sprawia, że przyjmuje ono wymiar nie tylko jednostkowy, ale społeczny wobec problemu, który wymaga przyjęcia pewnej odpowiedzialności. Gdy sytuacja wymaga opowiedzenia

¹⁷ Por. A. Cegiela, *Moralność w perspektywie słownika i wypowiedzi. Studium z zakresu leksykologii i pragmatyki językowej*, Warszawa 2011, s. 98–144.

się za określonym zbiorem ideałów, norm, zasad oraz odpowiadającym im ocenom, opartym na odróżnieniu dobra od zła, znacznej intensyfikacji nabiera wyrażenie „problem sumienia”.

6. KOLOKACJE PRZYMIOTNIKOWE

Przymiotniki określające sumienie to: błędne, całe, chrześcijańskie, czyste, dobre, indywidualne, intelektualne, każde, ludzkie, moralne, narodowe, nieczyste, nieświadome, obciążone, obywatelskie, podświadome, polskie, poruszone, prawe, splamione, spokojne, swoje, świadome, własne, wrażliwe, zdeprawowane, zdruzgotane, złe.

Wydaje się, że w centrum rozważań o sumieniu znajduje się chrześcijańska (religijna) interpretacja rozumienia tego pojęcia (sumienie chrześcijańskie), wedle której sumienie jest wewnętrznym głosem Boga w człowieku, który wolą i intelektem może przyjąć uznane (usankcjonowane) zasady i normy postępowania lub je odrzucić. Wynika z tego, że sumienie w znaczeniu najwyższym odnosi się do norm postępowania i zachowania uznawanych za właściwe. W znaczeniu wartościującym odsyła do postępowania człowieka, do przeżyć wewnętrznych, wynikających z przekonań i wyborów moralnych. Znaczące przekroczenie przyjętych wartości, norm i ocen może skutkować stanem, w którym człowiek jest pozbawiony zasad i hamulców moralnych.

Sumienie bez zasad moralnych może sprowadzić człowieka z uczciwej drogi, zniesławić, zhańbić, negatywnie wpływać na jego ocenę. Wiąże się sumienie z nieprzytomnym, obłąkanym, zdezorientowanym stanem umysłu, który może być źródłem zachowań i postaw nieświadomych, bezwiednych, powstałych bez udziału świadomości.

O trwałe, choć może zmieniającej się pod wpływem różnych nurtów psychologicznych i psychoanalitycznych obecności sumienia w życiu duchowym człowieka świadczą takie określenia jak „każde sumienie”, „ludzkie sumienie”. Słuszne wydaje się przypuszczenie, że choć funkcjonuje w języku określenie „nieświadome sumienie”, to jednak jest ono pojmowane jako coś, co należy do człowieka, co jest zgodne z dobrą naturą człowieka, co powinno cechować człowieka odznaczającego się przychylnością, wyrozumiałością, humanitaryzmem, dobrocią, łagodnością, życzliwością.

Interpretacja „nieświadomego sumienia” wiąże się z „sumieniem podświadomym” i „sumieniem złym”, w których pewne procesy psychiczne, impulsy i pragnienia przebiegają poza świadomością, są niejako z niej wyparte. Przeciwnością tego stanu jest sumienie świadome.

Sumienie poruszone i wrażliwie charakteryzuje się zdolnością rozpoznawania dobra i zła w odniesieniu do określonego postępowania, która skutkuje przejściem się, wzruszeniem, wewnętrzną niespokojnością. W związku z tym pożądanym jest sumienie prawe, o którym w sposób podniosły mówi się, że jest szlachetne, uczciwe, zacne czy legalne.

Z kolei sumienie naganne pod względem moralnym, wydające fałszywy osąd o pewnych aspektach świata realnego, zwykło się określać jako złe, błędne, nieczyste. Wewnętrzna siła w człowieku, będąca zdolnością do oceny samego siebie w świetle osobistych wyborów, decyzji, postępowania i zachowania, stanowi o jakości sumienia indywidualnego, własnego, swojego. Specyfiką ostatnich czasów jest podkreślanie swojej tożsamości, zwłaszcza gdy rzecz dotyczy dramatycznych, historycznych, przełomowych

wydarzeń. Ma to miejsce także w odniesieniu do sumienia, gdy mówi się o sumieniu narodowym, obywatelskim, polskim.

7. KOŁOKACJE CZASOWNIKOWE

Na podstawie kontekstów słownikowych można przestawić znaczenie sumienia w ujęciu relacyjnym i jakościowym. O tych pierwszych na pewne informacje wskazują czasowniki, z którymi analizowane pojęcie występuje w określonych strukturach składniowych. Poszerzają one pole semantyczne tego pojęcia i lokują je w grupie pojęć związanych ze sferą etyczno-społeczną, bo odsyłają do pewnych postaw i określonych sfer uczuć, które towarzyszą sumieniu. Ilustrują to poniższe zwroty, wskazujące na sumienie jako wykonawcę czynności lub jako element obejmowany określoną czynnością:

- Sumienie jako podmiot działania – dręczy, dyktuje, jest, każe, kształtuje, może, mówi, nakazuje, nie daje spokoju, podpowiada, porusza, pozwala, staje się, widzi, zmusza.
- Sumienie (s.) jako przedmiot działania – apelować do s., naruszać s., niepokoić s., odwoływać się do s., pasować się z s., poruszyć s., uspokoić s., wstrząsać s., uspokoić s., zagłuszać s., mamić s., sprzedać s., obrażać s., stanąć s., stracić s., ukoić s., mieć s., uciszyć s., kształtować s., mieć na s., zagłuszyć s., budzić s., mieć na myśli s.

Kolokacje czasownikowe wyraźnie pokazują określoną polaryzację, zachodzącą w relacji: człowiek–sumienie–rzeczywistość. Jasno zaznacza się różnica między tym, co człowiek może uczynić z sumieniem, a tym, czego sumienie może dokonać w człowieku. Sumienie jest generatorem czynności regulująco-normatywnych. Może być sprawcą gwałtownych, niespodziewanych zmian i zaburzeń dotychczasowego stanu funkcjonowania człowieka.

Ze względu na zadawane psychiczne cierpienia sumienie jest także parametrem pewnych niekorzystnych stanów wewnętrznych (duchowych). Ponieważ przekraczanie ustalonych norm i zasad postępowania jest powodem różnych zaburzeń psychicznych i duchowych, można mówić o zaradczej funkcji sumienia, będącego remedium na nierozwiązane konflikty emocjonalne i duchowe.

Zwracają uwagę także określenia czasownikowe, w których sumienie jest przedmiotem działania. Sytuują one sumienie w określonej dynamice etyczno-moralnej wytworzonej przez człowieka. W niej to człowiek może zdradzić czy też – przenieśnię mówiąc – oddać swoje sumienie za jakies doraźnie korzyści materialne, ale także zmagać się z przeciwnościami, trudnościami, usiłować zapanować nad swymi uczuciami i odruchami ze względu na wewnętrzny głos – sumienie. Oddziaływania świata realnego może być tak intensywne, że człowiek będzie zwodził sumienie fałszywymi pozorami, próżnymi nadziejami.

Opracowanie, które ma formę artykułu, nie pozwala na uwzględnienie wszystkich aksjologicznych i pragmatycznych aspektów pojęcia sumienia. Powyższe rozważania można zamknąć krótkim podsumowaniem. W charakterystycznej dla obrazu sumienia orientacji aksjologicznej istotne są elementy imperatywności, utrwalone w normach, zasadach, regułach właściwych dla pewnych form postępowania i zachowania. Ukie-runkowanie pragmatyczne, widoczne w językowym obrazie mówienia o sumieniu, jest

nastawione na refleksję moralną. Eksponowane jest zatem wykorzystanie wewnętrznego głosu człowieka do dokonywania dobra, a zapobiegania złu we wszystkich możliwych wymiarach jego egzystencji.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarek A., *O sumieniu – rozważania semantyczne*, „Polonica”, 1983, VIII, s. 99–116.
- Brożek A., Brożek B., Stelmach J., *Fenomen normatywności*, Warszawa 2013.
- Cegiela A., *Moralność w perspektywie słownika i wypowiedzi. Studium z zakresu leksykologii i pragmatyki językowej*, Warszawa 2011.
- Fleischer M., *System polskich symboli kolektywnych. Wyniki badań empirycznych*, Wrocław 1996.
- Grzegorzczkowska R., *Jeszcze w sprawie rozumienia dobra i dobroci*, [w:] *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, red. J. Bartmiński, Lublin 2003, s. 261–272.
- Grzegorzczkowska R., *Obraz sumienia w języku polskim na tle porównawczym*, [w:] *Świat widziany przez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa 2012, s. 66–75.
- Grzegorzczkowska R., Piotrowska A. E., *Świat jest teatrem niekończących się zmagania o ludzką godność. Kształtowanie się pojęcia godności w dziejach polszczyzny*, [w:] *Humanizm w języku polskim. Wartości humanistyczne w polskiej leksyce i refleksji o języku*, red. A. Jankowska i in., Warszawa 2011, s. 79–148.
- Klemensiewicz Z., *Skupienia, czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, Kraków 1948.
- Kleszczowa K., „Moralny” po staropolsku. *Studium leksykalno-aksjologiczne*, [w:] *Studia historyczno-językowe*, pod red. A. Kowalskiej, O. Wolińskiej, Katowice 2001, s. 93–101 (Prace Językoznawcze, t. 26).
- Mała encyklopedia filozofii: pojęcia, problemy, kierunki, szkoły*, red. J. Dębowski i in., Bydgoszcz 1996.
- Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynek, Bydgoszcz 1994.
- Pajdzińska A., *Co oko ciała, to sumienie duszy*, „Prace Filologiczne” XLVI (2001), s. 463–470.
- Pisarek W., *Inauguracja Okrągłego Stołu jako akt medialnej komunikacji politycznej*, „Zeszyty Prasoznawcze” nr 4 (1989), s. 29–48.
- Pisarek W., *Polskie słowa sztandarowe i ich publiczność*, Kraków 2002.
- Pisarek W., *Słownik wyrazów ważnych na tle innych słowników*, „Zeszyty Prasoznawcze” nr 4 (1989), s. 143–152.
- Przełęcki M., *Etyka godności i etyka miłosierdzia*, [w:] tegoż, *Intuicje moralne*, Warszawa 2005, s. 147–148.
- Przybylska R., *Dwa semantyczne profile sumienia: potoczny i religijny*, [w:] *Sprachliche Säkularisierung (Westslawisch-Deutsch)*, red. A. Nagórko, Hilderheim–Zürich–New York 2011, s. 303–323.
- Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
- Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski i in., Kraków 1997.
- Słownik katolickiej nauki społecznej*, www.kns.gower.pl/slownik/wstep.htm (30.04.2013).
- Słownik psychologii*, red. I. Kurcz, K. Skarżyńska, Warszawa 2005;
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.
- Stawrowski Z., *Niemoralna demokracja*, Kraków 2008.
- Wojtak M., *Świat wartości nakreślony w rachunku sumienia*, [w:] *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartości*, red. J. Mazur i in., Lublin 2007, s. 104–115.
- Ziołkowski M., *Pragmatyzacja świadomości społeczeństwa polskiego*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 4 (1994), s. 11–28.